

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО: ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ

УДК 2-67+314

А. В. Арістова

ДИНАМІКА ГЛОБАЛЬНОЇ УММИ ЯК СВІТОФОРМУЮЧИЙ ЧИННИК

Автор узагальнює найістотніші кількісні і якісні зміни у розвитку глобальної мусульманської спільноти. В статті розглянуті альтернативні прогнози щодо зростання світового мусульманського населення, обґрунтоване застосування поняття «геодемографічна революція» до характеристики динаміки умми. Розглянуті специфічні чинники демографічного зростання умми, закорінені у способі життя, сімейних і релігійних інститутах, масовій релігійній свідомості. Підсумований вплив сучасних геодемографічних процесів на політичні, ідеологічні, інституційні, конфесійні характеристики світової умми. Доводиться, що нова фаза самоорганізації світової умми, для якої властиве інтенсивне нарощення демографічних ресурсів, активне розповсюдження мусульманських меншин поза ареали їх традиційного існування, множення мусульманських релігійно-культурних анклавів, процеси «неоінтеграції» мусульманської спільноти та її здатність до тотальної мобілізації політичних, економічних, людських ресурсів у відповідь на зовнішні виклики тощо, дозволяє вести мову про «альтернативну глобалізацію» мусульманського світу.

Ключові слова: геодемографічна революція, демографічні прогнози, мусульманський світ, релігійні інститути, самоорганізація, світова умма.

Постановка проблеми. Феномен стрімкого збільшення мусульманського населення світу був виявлений десь 40-50 років тому (у 70-их роках ХХ ст.), і від того часу перебуває у фокусі неослабної уваги аналітиків. Якщо спершу цей феномен був предметом розмірковувань і прогнозів демографічних, макроекономічних, глобально-екологічних, то нині – став перехрестям зацікавлень геополітичних, культурологічних, соціологічних, релігієзнавчих, тощо. Наукова спільнота визнала, що світ уперше в своїй глобальній історії зустрівся з такими колосальними темпами кількісного приросту мусульманської спільноти та її частки у планетарному населенні і релігійному ландшафті. І, судячи з новітніх даних, не виключено, що через півтора-два покоління світ так само вперше зіткнеться з надзвичайними темпами її депопуляції. В кожному разі, обидва геодемографічні процеси стають вагомими чинниками глобальних змін. Понад те, за останні півстоліття помітно змінилися не тільки кількісні, але й якісні характеристики умми. Світова умма вступила у фазу активної самоорганізації; вона стає політично, ідеологічно, конфесійно та інституційно інакшою. Це явище претендує стати одним із світоформуючих чинників ХХІ століття, а відтак стає актуальним предметом наукового зацікавлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі емпіричні дані для аналітичних узагальнень тих процесів, що відбуваються в світовій уммі, надають глобальні соціологічні дослідження авторитетних світових центрів, найперше Бюро народонаселення ООН та Pew Research Center, дослідницькі програми яких кооперують зусилля вчених та експертів з відомих наукових установ по всьому світі. Найбільшу цінність матимуть для нас дослідження: «Mapping Global Muslim Population» (жовтень, 2009 р.), The Future of the Global Muslim Population. Projections for 2010-2030» (лютий, 2011), «The World's Muslims: Unity and Diversity» (серпень 2012 р.), «The World's Muslims: Religion, Politics and Society» (квітень 2013 р.), які охопили 39 мусульманських (або зі значною присутністю мусульман) країн і територій.

Серед останніх досліджень сучасної динаміки світової умми та її глобальних наслідків знамим є доробок зарубіжних і вітчизняних аналітиків: Г. Фуллера, Г. Злотник, О. Ігнатенко, В. Наумкіна, С. Тульського, С. Горохова, В. Белокриницького, О. Волович, В. Єленського тощо.

Мета статті – на основі узагальнень істотних кількісних і якісних змін у розвитку глобальної мусульманської спільноти, охарактеризувати нову фазу самоорганізації світової умми.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що історична динаміка умми була хвилеподібною, істотно змінюючись за тринадцять століть, відповідно до злетів і падінь мусульманської цивілізації. Згідно теперішніх оцінок (до певної міри умовних), у добу Багдадського халіфату (VIII-XIII ст., 750-1258 pp.) в межах ісламського геоареалу мешкало понад 30 млн. (але до 50 млн.) осіб, що складало трохи більше десятої частини світового населення. У наступні два століття світове мусульманство зазнало крупних демографічних втрат через напади і руйнації, спричинені кочовиками-монголами в Ірані й Середній Азії, важкі епідемії бубонної чуми і холери, зсув торговельних шляхів із суші на море, занепад великих торговельних центрів і караванної торгівлі, тощо. Тож частка мусульман у складі загальносвітового населення знизилася, хоча й не надто помітно [1].

Другий демографічний сплеск пов'язаний з утвердженням і розквітом Османської імперії (1500-1700 pp.). Сукупна чисельність мусульман по всьому ареалу їх розселення (у т.ч. Ірані, Афганістані, Могольській Індії, Африці, островах Південно-Східної Азії) протягом цих 200 років повільно зростала до 85-115 млн. осіб, а їх частка у світовому населенні підвищилася майже вдвічі з 11 до 19%. Наступні два століття – доба нової регресії, помітного скорочення і демографічних ресурсів ісламського світу, і колишнього впливу й потужності мусульманських держав. Відступ під тиском індустріальної європейської цивілізації був повсюдним, а за приростом вірних іслам разуче програвав «історичну конкуренцію» з християнством. Свого демографічного мінімуму світова умма сягає на рубежі XVIII-XIX ст. Так, за даними перепису, проведеного під час вторгнення Наполеонівських військ у Єгипет, там налічувалося лише 2,5 млн. осіб (сучасні скориговані оцінки дають цифру у 1,5 рази вищу). У колись щільно заселеній Месопотамії (Іраку) мешкало лише 1-1,5 мільйони, на Аравійському півострові – не більше 5, в Ірані – 6, у Туреччині – максимум 9.

А далі – наплинула чергова хвиля демографічного приросту. Протягом XIX століття в ісламському ареалі спостерігається поступальне економічне й демографічне зростання, обумовлене прив'язуванням територій Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії до європейської економіки. Якщо на середину XIX ст. число мусульман в світі ненабагато перевищувало 100 млн. осіб, то на початок XX ст. – воно вже стало вдвічі вищим; станом на 1900 рік ісламський світ охоплював приблизно 9-ту частину світового населення (11-13%), десь 180-210 млн. осіб.

На XX століття, як відомо, припадають значущі для внутрішньої структури ісламського світу події: розпад Османської імперії та виникнення національної Турецької держави; нова монархія Пехлеві в Персії; активізація національної боротьби арабів і формування системи арабських держав; розкол Індії і утворення Пакистану – першої в історії ісламської республіки; колапс колоніальної системи і утвердження незалежних держав – у т.ч. таких гігантів як мусульманська Індонезія, згодом Малайзія, держави Тропічної Африки. Проте, в цей бурхливий час темпи приросту умми все ще мало перевищували загальносвітові; чисельність мусульман станом на 1950 рік складала 330-350 млн. осіб (або 13-14 % світового населення – ненабагато більше, ніж на початку століття) [1].

А вже неймовірний злет чисельності та питомої ваги мусульман припадає на другу половину XX – початок XXI століття. Згідно уточнених даних і спеціальних розрахунків авторитетних Міжнародних дослідницьких центрів, мусульманське населення станом на 2009-2010 pp. оцінене в 1,6 млрд., або 23% від загальної кількості мешканців планети [5], [7]. Таким чином, чисельність прихильників ісламу за 60 років зросла майже у 5 разів: тепер мало не кожен 4-ий землянин сповідує іслам.

Привертає увагу та обставина, що при аналізі кількісної динаміки мусульманського світу у науковому дискурсі все рідше вживається поняття «демографічного вибуху», втім, на зміну йому приходять інше, насичене більш радикальними конотаціями – «*геодемографічна революція*».

Перша обставина, яка певно змусила світову наукову спільноту окремо враховувати і відстежувати кількісне зростання мусульманського світу, стає фактичний провал на його теренах будь-яких програм із регулювання народжуваності. Заходи ООН з обмеження темпів демографічного приросту світового населення, планування та контролювання народжуваності, що впроваджувалися в багатьох країнах «третього світу», закладалися в основу державних програм, від 70-их рр. XX ст. нашоувхнулися на спротив з боку більшості мусульманських країн. Чисельність населення в Ірані, Іраку, Пакистані різко зростає. Навіть за умови, коли такі заходи підтримуються на офіційному рівні (Індія, Індонезія, Бангладеш, Туреччина), вони практично бойкотуються на рівні громадському, спільнотному. Традиційні засади шлюбної поведінки та інституційовані суспільні цінності обстоюються мусульманськими богословами і священнослужителями (улемами і муллами), численними політичними та громадськими організаціями і рухами. Досі менше половини (47,8%) заміжніх жінок дітородного віку у країнах з мусульманською більшістю використовують хоч якісь форми контролю над народжуваністю [8].

Стає очевидним – і це друга обставина – що, на відміну від інших (не мусульманських) традиційних суспільств, навіть попри схожість економічних, господарських, суспільних умов, в країнах домінування ісламу діють специфічні чинники демографічного самовідтворення і демозростання, глибоко закорінені у самому способі життя, сімейних і релігійних інститутах, масовій релігійній свідомості.

До них належать:

- виняткове значення кланових, кровно-родинних зв'язків, міцність інститутів трайбалізму;
- особливий характер мусульманських мікроспільнот, з їх усталеною гендерною ієрархією, великими патріархальними родинами, підлеглим становищем жінки;
- санкціонована полігамія, поєднана з м'яким інститутом розлучення та закріплення за батьком переважного права на виховання дітей;
- висока суспільна цінність дітонародження, освячена ісламом як шлях до збільшення правовірних;
- раннє і суцільне заміжжя жінок, превалювання їх низької грамотності, в тому числі і як умови вищої вартості на шлюбному ринку;
- залежність соціального статусу жінки від кількості народжених синів;
- релігійне табування абортів (за законами ісламу, зародок від моменту зачаття вважається людиною, тому його знищення прирівнюється до вбивства);
- «шлюбний прозелітизм», у сенсі традиційного звичаю брати шлюб з жінками-немусульманками із подальшим наверненням їх в іслам та вихованням дітей в ісламській вірі.

Показово, що вказані чинники діють не лише в країнах мусульманської більшості, але й серед мусульманських меншин в інших країнах світу, у т.ч. міграційного походження, специфікою яких є активне облаштування власного традиційного культурного середовища при мінімальній інкультурації в країні-реципієнті.

Третя обставина – це безпосередній і відчутний вплив кількісного приросту умми на глобальний релігійний ландшафт. Нині число мусульман в світі приростає швидше, ніж представників будь-якої іншої релігійної категорії світового населення (у т.ч. в 1,6 разів швидше, ніж християн, у 2,5 рази швидше, ніж нерелігійних осіб).

Оприлюднені розрахунки Бюро народонаселення ООН та інших демографічних організацій, згідно яких, при збереженні існуючих темпів зростання релігійних спільнот вже до 2030 р. мусульмани складатимуть 30-33% світового населення (християни, відповідно, 25%), а в другій пол. XXI ст. частка мусульман наблизиться до 40 % світового населення (3 млрд. осіб.). При цьому, в ареалі Тропічної Африки кількість мусульман зростає майже втричі, на Близькому Сході й Північній Африці – понад удвічі, у Південній і Центральній Азії – в 1,7 р. Схожу картину змальовують не тільки демографи, але й

соціологи. Так, за прогнозами науковців, які співпрацюють в межах глобальних проектів Pew Research Center, обсяг світової умми збільшиться у 2020 р. до 1,9 млрд., у 2030 – до 2,2 млрд. [7]; а мусульманське населення у найближчі два десятиліття зростатиме удвічі швидшими темпами, ніж не-мусульманське. Глобальний світ чимдалі ставатиме світом із домінуючою мусульманською ідентичністю, світом інакших культурних і цивілізаційних обрисів. Поняття «геодемографічна революція», власне, і позначає зміну ролі і впливу етносів, рас або інших великих соціальних спільнот (в даному разі, віросповідних) на історичний поступ земної цивілізації.

Відтак, якщо на часі зміни в демографічному співвідношенні двох великих світових релігій, втрата християнством свого домінування і новий етап у розвитку світової умми, яка здатна і буде нарощувати свої абсолютні демографічні параметри та питому вагу в світовому населенні, то чи варто ці тенденції розглядати як тривожні?

Відповідь неоднозначна. Можна з найтолерантніших позицій переконувати, що у самому факті збільшення демографічних масштабів однієї з світових релігій немає нічого незвичного й негативного, адже історія знала періоди і явного домінування християнства, і потужності китайських етнічних вірувань, і вивищення індуїзму, і сплески нерелігійності тощо; можна захиститися максимую, що зміни світового релігійного ландшафту неадекватно оцінювати критеріями позитивності-негативності. Та будемо об'єктивні: саме таке домінування певної релігії породжувало в історії спокусу розіграти карту власної популяційної потужності – і жодна з великих релігій перед нею не встояла. Подібні спроби ми вбачаємо і в ісламському світі, де демографічні процеси створюють сприятливе тло для геополітичного реваншу, використання релігійно-демографічних ресурсів у політичних цілях. Демографічний тиск колосальної мусульманської цивілізації чинитиме істотний вплив на розвиток глобальної економіки, всієї системи міжнародних відносин і міжнародної безпеки.

Поряд із тим, лічені роки тому у науковому дискурсі поширюються і альтернативні прогнози. З вуст аналітиків-демографів злетіли застереження: часи бурхливого зростання мусульманського світу сягнули критичної межі і відтепер його «демографічне майбутнє» пов'язане з найшвидшою депопуляцією за всю історію існування. Дійсно, в останнє десятиліття спостерігається приголомшливе зниження коефіцієнту народжуваності, яке найгостріше відчули шість мусульманських країн: Лівія, Іран, Алжир, Кувейт, Оман, Мавританія. Темпи народжуваності в багатьох мусульманських країнах чимдалі наближаються до відповідних показників розвинутих країн Заходу (за підрахунками, 21 мусульманська країна із загальним населенням близько 750 млн., що складає майже половину усіх мусульман світу, мають співмірні зі США рівні народжуваності). Молоді мусульмани 20-30-річного віку в Ірані, Туреччині, Тунісі, які народилися в сім'ях, де було по 5-6 дітей, нині виховують лише по 1-2 дитини [3]. По всьому ісламському світові молоді мусульманки, які отримали університетську освіту і відклали вступ до шлюбу заради освіти і професійного зростання, народжують не більше дітей, ніж їхні європейські однолітки. В Ірані, відтак, народжуваність скоротилася на 6 дітей на жінку, в Туреччині – на 5 дітей на жінку, в Єгипті та Індонезії – на 4, у Пакистані – більш, ніж на 3 [6]. Навіть у «тотально ісламізованій» Саудівській Аравії коефіцієнт сумарної народжуваності ледь дотягує до 2,3. Таким чином, лише за три десятиліття народжуваність в ісламських країнах впала в середньому на 41% (а приблизно в половині з них – на 50%). Таке зниження є безпрецедентним для сучасної демографічної історії і свідчить про стрімку трансформацію моделі демографічної поведінки в ісламському світі [2]. Тенденція до зменшення показників приросту мусульманського населення зберігатиметься, як доводять проведені розрахунки, принаймні найближчі 20 років: до 2020 рр. очікується уповільнення темпів приросту населення до 1,7%; до 2030 рр. – до 1,4% [7].

Падіння народжуваності в кінцевому підсумку призведе до суттєвих зрушень у віковій структурі мусульманського населення. «Демографічний вибух молодості» (високий відсоток мусульман підліткового й молодого віку) вже подолав свій пік ще на початку століття і

натепер повільно, але невпинно спадає. За нинішнім гігантським поколінням молодих арабів, чисе політичне й економічне приниження вилилося в «арабську весну», слідує значно менше за чисельністю покоління. Практично через 30-50 років найчисельнішою віковою групою в мусульманському світі можуть стати 60-річні. А вже до 2070 року більшість мусульманських країн вірогідно матимуть більшу пропорцію пенсіонерів, ніж Європа, і опиняться у пастці геріатричної кризи. Ісламський світ може повторити драму демографічної зими Заходу, але значно швидше, і з самими убивчими наслідками (за відсутності матеріально-економічних засобів «пом'якшення» демографічного удару). Старіння населення є серйозним викликом і для розвинутих суспільств з міцною системою соціального захисту, а для суспільств слабо-розвинутих – воно несе із собою національну катастрофу [4].

Отже, якщо виявлені тенденції підтвердять свою стійкість – це потягне за собою радикальний перегляд прогнозів щодо світового народонаселення і майбутнього релігійного ландшафту, глобального економічного розвитку і світової диверсифікації, геополітичних проблем і конфліктів. Без сумніву одне: які б прогнози щодо динаміки світової умми не справдилися, поняття «ісламський фактор» стане одним із базових у соціальних теоріях наступних десятиліть.

Однак, ведучи мову про кількісні зміни світової умми, неможливо обійти увагою міцно пов'язані з ними й якісні перетворення. В межах умми відбуваються надзвичайно інтенсивні процеси «переформатування»: вона стає не просто кількісно більшою, але й за останні кілька десятиліть – *політично, ідеологічно, конфесійно та інституційно інакшою*. Причому переформатування нині вступило в активну фазу – в мусульманському світі відбувається процес виникнення нових центрів впливу і розбудови нової системи стосунків.

Серед таких якісних змін виділимо, на наш погляд, головні:

1) *стрімка політизація* локальних, регіональних і світової мусульманських спільнот; формування численних (а нині облік іде на тисячі) політичних організацій, об'єднань, рухів, фронтів, мереж, здатних мобілізувати й координувати політичну активність мусульман, та цілого спектру ідеологічних систем, які артикулюють їх політичні інтереси. Оскільки домінуюча частка цих політичних інституцій є носіями радикальних ідей, то *процеси політизації й радикалізації* умми тісно сполучені;

2) *внутрішня ісламізація мусульманського світу* (усвідомлюємо всю парадоксальність такого вислову, адже зазвичай йдеться про ісламізацію не-мусульманських ареалів). Всі консервативні й радикальні рухи в мусульманському світі у тій чи іншій формі висувають програму *повторної соціалізації* чи *реісламізації* індивіда; заклики до більшого «ісламського самоусвідомлення» і повернення на «прямий шлях ісламу». Після періоду про-західної інституціоналізації багатьох мусульманських суспільств, відбувається відродження і посилення впливу законів та інститутів ісламу, мусульманського права в різних сферах державної політики, громадського і приватного життя;

3) *нарощення конфесійної сегментації умми*, її здрібнення на численні релігійні течії, напрямки, відгалуження, як на засадах формалізації етноконфесійних чи політичних розбіжностей, нових інституційних виявів ісламського традиціоналізму, так і через імплементацію нових релігійних практик, релігійного синкретизму, навернення в іслам представників різних етнічних, релігійних, культурних груп тощо;

4) *поліцентризація умми*, тенденція до збільшення регіональних центрів сили у великих мусульманських ареалах, множення кількості духовних управлінь і центрів, координаційних і колегіальних органів, вшанованих улемів і мулл з їх автономністю і конкуренцією авторитетів;

5) як наслідок, за умов політизації, сегментації та поліцентричності стрімко *зростає рівень конфліктності* як всередині умми, так і в сфері міжрелігійних відносин. Зокрема, за даними новітніх соціологічних досліджень, у більшості серед 36 обстежених мусульманських країн, принаймні половина мусульман відмітили свою стурбованість релігійним екстремізмом (причому, більша частина – діяльністю саме ісламських

екстремістських груп). Якщо свої побоювання з приводу християнського екстремізму висловлював щонайбільше один із п'яти мусульман, то щодо ісламських екстремістських груп про свої побоювання зауважили 40-53% опитаних [8];

б) разом з тим, спостерігаємо і зворотній процес – *неоінтеграції умми*, створення міжнародних політичних, економічних, дипломатичних, соціально-орієнтованих, просвітницьких тощо структур, які координують розвиток великих мусульманських регіонів і презентують інтереси ісламського світу на міжнародній арені;

7) наступна відчутна тенденція – *деарабізація*, тобто зсунення головного демографічного ресурсу мусульманського населення на терени Південно-Східної Азії (Індія, Індонезія, Пакистан, Бангладеш), що перетворює на домінуючі традиції не «арабського», а «індійського» й «індонезійського» ісламу, з його відчутним впливом шафіїтського мазхабу, суфійських орденів, східної релігійної культури. Якщо врахувати, що мусульмани утворюють другу за обсягом в світі групу міжнародних мігрантів (близько 60 млн., або 27%), а безумовними лідерами за масштабами міграційних потоків є Індія та Бангладеш, то саме такий (неарабський) іслам і отримує сьогодні найбільше світове поширення;

8) нарешті, в ісламському світі відбувається процес, подібний до того, який в світі християнському означений як «*харизматизація*». Зрозуміло, що цей термін незастосовний в мусульманському контексті, але йдеться про хвилю особливого ідейного запалу індивідуальної і масової свідомості, яка народжується серед світового мусульманства. Усвідомлення стрімкого зростання умми, повернення її на світову арену, сили її протесту, здатного зрушити, здавалося б, найстійкіші політичні режими, відродження мусульманських інституцій – все це стає чинником потужного ідейного піднесення і масової активності.

Висновки. Світова умма сьогодні являє собою колосальну за розмірами спільноту, має глобальний ареал поширення, охоплює десятки країн і територій зі спеціальним статусом. Вона надзвичайно гетерогенна за своїм складом, але плекає потужний інтегративний потенціал, стійку систему стрижневих соціокультурних цінностей та ідентичностей. І нині умма охоплена настільки інтенсивними процесами кількісного зростання і якісних змін, внутрішньої активації, що вступила у чергову історичну фазу самоорганізації. Якщо врахувати нинішню динаміку світової умми, активне розповсюдження мусульманських меншин поза ареали їх традиційного існування, множення мусульманських релігійно-культурних анклавів з їх акцентованою ідентичністю, процеси «неоінтеграції» мусульманської спільноти та її здатність до тотальної мобілізації політичних, економічних, людських ресурсів у відповідь на зовнішні виклики, то можна вести мову про «альтернативну глобалізацію» мусульманського світу.

Список використаної літератури

1. Белокриницкий В. Я. Рост населения в исламском мире [Електронний ресурс] / В. Белокриницкий // Историческая психология и социология истории. – Том 3. – № 1. – 2010. – Режим доступу: http://www.socionauki.ru/authors/belokrenitskiy_v_ya/
2. Горохов С. Исламский мир: пространство, люди, экономическая мощь [Електронний ресурс] / Станислав Горохов. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0587/tema03.php>
3. Как умирают цивилизации: Почему исламское чрево перестало рожать [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blackstonebite.livejournal.com/38357.html>
4. Goldman D. How Civilizations Die (and Why Islam is Dying Too) [Електронний ресурс] / D. Goldman. – Режим доступу: <http://www.goodreads.com/book/show/12793897-how-civilizations-die>
5. Mapping Global Muslim Population, October 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pewforum.org/Mapping-Global-Muslim-Population.aspx>
6. Muslim Countries' Fertility Falls Much Faster Than the World Average / United Nations Population Division [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/esa/population/
7. The Future of the Global Muslim Population. Projections for 2010-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pewforum.org/The-Future-of-the-Global-Muslim-Population.aspx>
8. The World's Muslims: Religion, Politics and Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pewforum.org/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-overview/

Одержано редакцією 15.11.2014
Прийнято до публікації 14.12.2014

Аннотация. *Аристова А. В. Динамика глобальной уммы как мироформирующий фактор.* Автор обобщает наиболее существенные количественные и качественные изменения в развитии глобального мусульманского сообщества. В статье рассмотрены альтернативные прогнозы относительно роста мирового мусульманского населения, обосновано применение понятия «геодемографическая революция» к характеристике динамики уммы. Рассмотрены специфические факторы демографического роста уммы, укорененные в образе жизни, семейных и религиозных институтах, массовом религиозном сознании. Подытожено влияние современных геодемографических процессов на политические, идеологические, институциональные, конфессиональные характеристики мировой уммы. Доказывается, что новая фаза самоорганизации мировой уммы, которой свойственно интенсивное наращивание демографических ресурсов, активное распространение мусульманских меньшинств за ареалы их традиционного расселения, умножение мусульманских религиозно-культурных анклавов, процессы «неоинтеграции» мусульманской общности и ее способность к тотальной мобилизации политических, экономических, человеческих ресурсов в ответ на внешние вызовы, позволяет вести речь об «альтернативной глобализации» мусульманского мира.

Ключевые слова: геодемографическая революция, демографические прогнозы, мусульманский мир, религиозные институты, самоорганизация, мировая умма.

Summary. *Aristova A. V. The dynamics of the global Ummah as a world-formed factor.* The author generalizes the most significant quantitative and qualitative changes in the development of the global Muslim community. The article deals with alternative forecasts about rising of global Muslim population, considers reasonable use of the term «geodemographic revolution» to describe the dynamics of Ummah. Specific factors of population growth of Ummah rooted in the lifestyle, family and religious institutions, mass religious consciousness are considered. It is summarized the impact of modern geodemographical processes on political, ideological, institutional, religious characteristics of the global Ummah. It is proved that the new phase of self-organization of the world Ummah for which inherent, among other things, an intense accumulation of demographic resources, active dissemination of Muslim minorities outside their traditional areas of existence, multiplication of Muslim religious and cultural enclaves, processes of new integration of Muslim community and its ability to mobilize a total political, economic, human resources in response to external challenges, etc., can be regarded as an «alternative globalization» of the Muslim world.

Key words: geodemographic revolution, population projections, the Muslim world, religious institutions, self-organization, the global Ummah.

УДК 291.7

З. В. Швед

ВИТОКИ РЕЛІГІЙНОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ У КОНСТРУКТИВІСТСЬКІЙ МОДЕЛІ ШМУЕЛЯ ЕЙЗЕНШТАДТА

У статті проаналізовані складові конструктивістської моделі Шмуеля Ейзенштадта у зв'язку з виявом причин виникнення релігійного фундаменталізму. Обґрунтовано, що релігійний фундаменталізм може розумітися як тип протестного руху, причини виникнення якого пов'язані з політичними, економічними, соціальними та культурними викликами сучасної цивілізації. За переконанням автора, політична модернізація нації пов'язана з усіма складовими суспільного життя. Відмова або неспроможність політичних еліт своєчасно та якісно відповідати на виклики процесів модернізації може спричинити зрив останньої. Таким чином, релігійний фундаменталізм може виникати як альтернативна ідеологія соціальних змін. Її зміст буде безпосередньо орієнтований на концепцію «ідеального» суспільства в інтерпретації відповідних релігійних доктрин. Релігійний фундаменталізм орієнтується на активне залучення та використання механізмів політичної влади для досягнення власної мети, ігноруючи приватні інтереси осіб. Поняття релігійного фундаменталізму не тотожне релігійному екстремізму та радикалізму. Водночас релігійний фундаменталізм може бути схильний до радикалізації, що властиво й іншим протестним рухам або типам політичних режимів.

Ключові слова: релігійний фундаменталізм, рух протесту, модернізація, ідеологія, конструктивістська модель.